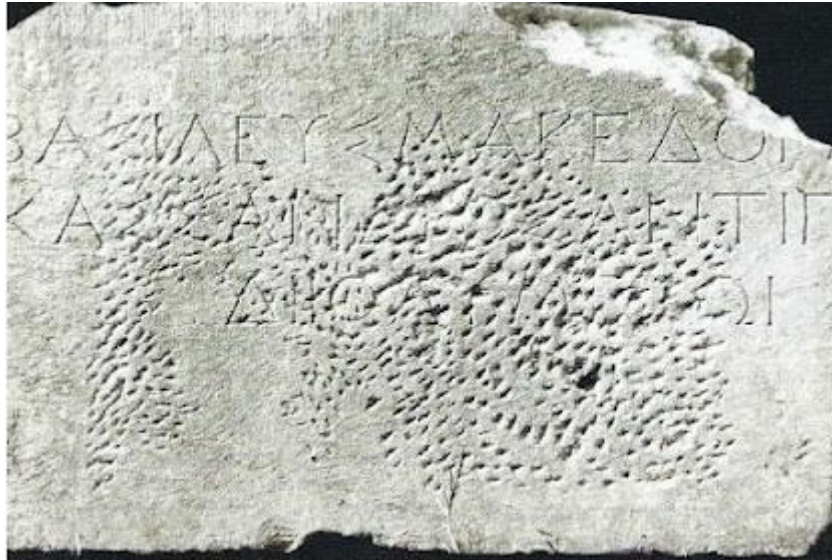

Τα αρχαία κείμενα μιλάνε

Για τη γλώσσα των Μακεδόνων

Γράφει ο: Μιλτιάδης Β. Χατζόπουλος*

Η επιγραφή ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΜΑΚΕΔΟΝΩΝ ΚΑΣΣΑΝΔΡΟΣ ΑΝΤΙΠΑΤΡΟΥ ΔΙΙ ΟΛΥΜΠΙΩΙ είναι γραμμένη στη βάση του αγάλματος του Κασσάνδρου, το οποίο είχε ανεγερθεί στο Δίον.

Επί σχεδόν διακόσια χρόνια η λαλιά των αρχαίων Μακεδόνων έχει αποτελέσει αντικείμενο αρχικά επιστημονικής έρευνας και, εν συνεχεία, και πολιτικής, αλλά και διπλωματικής εκμεταλλεύσεως. Ο λόγος είναι αφ' ενός ότι η γλώσσα λογίζεται ως ένα από τα κύρια, αν όχι και το κυριότερο κριτήριο της εθνικής ταυτότητας, αφ' ετέρου ότι το επι-χείρημα της ιστορικής συνέχειας μιας πλη-θυσμιακής ομάδας σ' έναν τόπο εξακολου-θεί να είναι πρωτεύουσας σημασίας για την προβολή ή κατοχύρωση εδαφικών διεκδικήσεων. Έτσι, από μεν τους Έλληνες θεωρείται ότι η ελληνική εθνική ταυτότητα των αρχαίων Μακεδόνων δικαιώνει την ενσωμάτωση του μεγαλύτερου μέρους της αρχαίας Μακεδονίας στην ελληνική επικράτεια, από δε τους βόρειους γείτονες τους ότι τυχόν απόδειξη πως οι αρχαίοι Μακεδόνες ανήκαν σε άλλη εθνική ομάδα από τους Έλληνες συνηγορεί υπέρ των δικών τους διεκδικήσεων επί της περιοχής αυτής. Επειδή τα σωζόμενα τεκμήρια της λαλιάς των αρχαίων Μακεδόνων ως πολύ πρόσφατα ήσαν από λίγα ως ελάχιστα, το έδαφος ήταν ελεύθερο για την ανάπτυξη γλωσσολογικών θεωριών βασισμένων περισσότερο σε επιστημονικές προκαταλήψεις ή πολιτικές υστεροβουλίες παρά σε ασφαλή δεδομένα.

Δεν σώζονται - αν ποτέ υπήρξαν - φιλολογικά κείμενα γραμμένα στη μακεδονική. Οι Μακεδόνες, όταν άρχισαν να παράγουν λογοτεχνικά έργα κατά τον 4ο αι. π.Χ., χρησιμοποίησαν, όπως και πολλοί άλλοι Έλληνες, όχι τη δική τους διάλεκτο αλλά τη λεγόμενη «αττική κοινή», τη γλώσσα των Αθηνών.

Το μοναδικό κείμενο από λογοτεχνικό έργο σε μακεδονική διάλεκτο σώζεται στην κωμωδία του 4ου αι. π.Χ. «Μακεδόνες», του Αθηναίου Στράττιδος, όπου στην ερώτηση ενός Αθηναίου «ή σφύραινα δ' ἐστὶ τίς;» (τι είναι η σφύραινα;) ένας

Μακεδών αποκρίνεται «κέστραν μὲν ὕμμες ὥττικοι κικλήσκετε» (σεις, ὦ Ἀττικοί, την αποκαλείτε κέστρα).

Οι Αθηναῖοι δηλαδή αποκαλούν «κέστρα» ένα ψάρι που οι Μακεδόνες ονομάζουν «σφύραινα». Ο κωμικός ποιητής δεν είναι βέβαια γλωσσολόγος, αλλά είναι προφανές ότι παρουσιάζει τον Μακεδόνα να μιλάει μια αδιαμφισβήτητα ελληνική διάλεκτο με στοιχεία τόσο της αρχαίας θεσσαλικής όσο και της αρχαίας ηπειρωτικής.

Εκτός από το χωρίο αυτό δεν μας παραδίδονται παρά μεμονωμένες «γλώσσες», δηλαδή λέξεις σπάνιες που κίνησαν την περιέργεια και θυσσαυρίστηκαν από φιλόλογους της ελληνιστικής εποχής. Ο χαρακτήρας εξαιρέσεως των λέξεων αυτών καθώς και τα σφάλματα των εκάστοτε γραφέων των χειρογράφων, που τις αντέγραφαν χωρίς να τις κατανοούν, καθιστούν τη χρήση τους επισφαλή.

Πάντως οι λίγες ασφαλείς περιπτώσεις που παραδίδονται επιβεβαιώνουν την ελληνική προέλευση των λέξεων:

1. Λέξεις καθημερινής χρήσεως, π.χ. καρπαία (από τον καρπό) ὄρχησις μακεδόνικη.
2. Ορολογία θεσμών, π.χ. πελιγάνες (από το «πέλειος»=γέρος) οι ἐνδοξοί, παρά δε Σύροις οι βουλευταί.
3. Επίθετα θεών, π.χ. Κυνηγάδας (Κυνηγίης), Πασικράτα, Αγεμόνα (Ηγεμόνη) κ.ά.
4. Ονόματα μηνών, όπως Δίος (από τον ΙΜα), Περίτιος (από τον Ηρακλή Περίτα, δηλαδή Φύλακα), Αρτεμίσιος (από την Ἄρτεμι) κ.ά.

Από τις φιλολογικές πηγές αντλούμε επίσης τα ονόματα των αρχαιότερων Μακεδόνων βασιλέων (του 7ου και του 6ου αι. π.Χ., προτού δηλαδή αναπτυχθούν οι σχέσεις με την νοτιότερη Ελλάδα), που είναι όλα ελληνικά, δηλαδή έχουν ελληνική ετυμολογία:

Περδίκκας, Αργαίος, Φίλιππος, Αέροπος, Αμύντας. Στο ίδιο συμπέρασμα οδηγεί η εξέταση των τοπωνυμίων που εισήχθησαν από τους κατακτητές Μακεδόνες στη χώρα που ονομάστηκε από το εθνικό τους όνομα Μα-κεδονία: Αιγεαί (δηλαδή η πόλη των αιγών), Ευπορία, Ηράκλειον, Ευρωπός κ.ά.

Πέρα όμως από τις φιλολογικές πηγές, έρχεται διαρκώς στο φως άφθονο επιγραφικό υλικό. Το πρόβλημα, όπως και με τα φιλολογικά κείμενα, είναι ότι, όταν επί Φιλίππου Β', τον 4ο αι. π.Χ., οι Μακεδόνες άρχισαν να γράφουν σε λίθο ή σε μέταλλο εκτενή κείμενα, δεν χρησιμοποίησαν τη διαλεκτό τους αλλά την αττική κοινή. Στη Μακεδονία ωστόσο έχουν ανευρεθεί χιλιάδες επιτύμβιες στήλες που μας παραδίδουν εκατοντάδες ανθρωπωνύμια, πολλά από τα οποία μπορούν να χαρακτηρισθούν μακεδόνικα, είτε διότι απαντούν (είτε αποκλειστικά είτε κατά κύριο λόγο και νωρίτερα από αλλού) στη Μακεδονία (Αλέξανδρος, Φίλιππος, Παρμενίων, Αντίπατρος, Αρσινόη κ.ά.), είτε διότι παρουσιάζουν ιδιαίτερα φωνητικά φαινόμενα (π.χ. τη διατήρηση του αρχαίου μακρού /α/, τη σποραδική τροπή των άηχων συμφώνων σε ηχη-ρά), που αποκλείουν την περίπτωση δανεισμού από την αττική διάλεκτο, όπως Πτολεμαίος, Αμύντας, Μαχάτης, Αλκέτας, Βερενίκα (Φερενίκη), Βάλαγρος (Φαλακρός) κ.ά.

Δεδομένου ότι τα αρχαία ελληνικά ανθρωπωνύμια σχηματίζονται, παράγονται ή συντίθενται από προσηγορικά (π.χ. Φίλιππος = ο φίλων τους ίππους), αποτελούν πρώτης τάξεως πηγή για τη γνώση της μακεδονικής διαλέκτου.

Οι επιγραφές μάς προσφέρουν όμως και άλλες μαρτυρίες για τη μακεδονική διάλεκτο. Παρ' όλον ότι ο Φίλιππος Β' εισήγαγε τη χρήση της αττικής κοινής στα επίσημα κείμενα αντί της μακεδονικής διαλέκτου, οι συντάκτες ή οι χαράκτες των επιγραφών οι οποίοι χρησιμοποιούσαν τη μακεδονική στην καθημερινή ομιλία τους υπέκυπταν αναπόφευκτα σε σφάλματα και αντικαθιστούσαν σποραδικά τύπους της αττικής κοινής με τύπους της μητρικής διαλέκτου των.

Έτσι σε επιγραφή της Αμφιπόλεως του 3ου αι. π.Χ. διαβάζουμε τη δοτική «χείριστα» αντί του αναμενόμενου «χειριστή». Σε τρεις διαφορετικές επιγραφές βρίσκουμε τον διαλεκτικό τύπο «κόρα» αντί του αττικού «κόρη». Και οι δύο περιπτώσεις επιβεβαιώνουν τη διατήρηση του μακρού /α/.

Σε άλλη επιγραφή σώζεται ο διαλεκτικός τύπος του απα-ρεμφάτου «ανατιθήμειν» αντί του αττικού «ανατιθέναι».

Η πλούσια αυτή τεκμηρίωση θα έπρεπε να είχε θέσει τέρμα σε κάθε αμφιβολία σχετικά με τη λαλιά των αρχαίων Μακεδόνων. Η ανακάλυψη τα τελευταία χρόνια όχι μόνο λέξεων αλλά και συνεχών κειμένων στη μακεδόνικη διάλεκτο αίρει και την τελευταία δικαιολογία για καλόπιστες αμφιβολίες. Αρκεί κανείς να διαβάσει τους δύο πρώτους στίχους του εκτενέστερου και καλύτερα σωζόμενου από αυτά τα κείμενα: [Θετί]μας και Διονυσιφώντος το τέλος και τον γάμον/καταγράφω και των άλλων πασάν γυ/[ναικ]ών και χηρών και παρθένων, μάλιστα δε Θετίμας, και / παρκαττίθεμαι Μάκρωνι...

Πρόκειται για έναν «κατάδεσμο», μαγικό κείμενο γραμμένο σε μολύβδινο έλασμα του πρώτου ημίσεος του 4ου αι. π.Χ. Όπως αναμενόταν, η διάλεκτος παρουσιάζει συνάφεια με τις διαλέκτους της Ηπείρου και της Θεσσαλίας και είναι αδιαμφισβήτητα ελληνική.

* Ο Μιλτιάδης Β. Χατζόπουλος είναι Ακαδημαϊκός (μέλος της Ακαδημίας Αθηνών)

Το κείμενο δημοσιεύτηκε σε ένθετο βιβλίο, ειδική έκδοση, Βήμα, «Μακεδονίς γῆ», 4 Ιανουαρίου 2009

